

KURGUSAL BELGESEL DÜZYAZIDA ÇAĞDAŞ SOSYO-POLİTİK OLAYLARIN TASVİRİ (AZERBAJCAN EDEBİYATI ÖRNEKLERİ TEMELİNDE)

Doç. Dr. Lala HASANOVA*

Öz: 1980'lerde başlayan bağımsızlık mücadelesinde, Azərbaycan aydınları, şairləri və yazarları halkla birlikdə bu mücadelede ön saflarda idi. Bağımsızlık Dönemi'ndə Azərbaycan edebiyatının ana konusu hâline gələn bu olaylar, modern şiirə, gazeteciliyə, sanata və düzyazı eserlərinə yeterincə yansımışdır. Bu konuyu elən alan yazarlar kurgusal və belgesel düzyazı örneklərində real kahramanların imajlarını gerçəkliyə dayanaraq yaratmışlardır. Makalədə, Fikrət Goca'nın "Kar, kanlı karanfillər" və Halil Rza Ulutürk'ün "Lefortovo zindanında" adlı hikâyələrində Ocak olaylarının təsviri ele alınmışdır.

Bağımsız Azərbaycan'ın daha bir acısı Qarabağ Savaşı'dır. Mustafa Çəmənlə'nin son illərdə yazdığı ulusal kahramanlarımızdan bəhs edən "Fred Asif", "Mübariz" əsərləri kahraman savaşıçılar haqqında yazılmış biyografik əsərlərdir. "Fred Asif" romanında, həyatının önəmli bir parçası Qarabağ Savaşı'na bağlı olan Azərbaycan'ın Ulusal Kahramanı Asif Meherremov'un yaşam öyküsü, əsərin savaşı anlatan xətti ilə paralel olaraq sunulmuşdur. Araştırmaya dayanaraq "Fred Asif" əsərinin belgesel biyografik roman, "Mubariz" əsərinin isə sənətsal biyografi əsər olduğu sonucuna varılmışdır.

Anahtar Kelimələr: çağdaş kurgusal və belgesel düzyazı, kanlı Ocak olayları, savaş konusu, ulusal kahraman, biyografi əsər.

Rezümə: XX. əsrin 80. illərindən başlayan müstəqillik mübarizəsində Azərbaycanın ziyalıları, şair və yazıçılar ön sıralarda olaraq, xalqla birgə azadlıq uğrunda mücadiləyə qalxmışdılar. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının əsas mövzusunə çevrilən bu hadisələr müasir poeziyada, publisistikada, bədii nəsrə əks olunmuşdur. Milli azadlıq hərəkatı bədii-sənədli nəsr nümunələrində də yetərincə işlənmişdir. Məqalədə, Fikrət Qocanın "Qanlı, qanlı qərənfillər" gerçək povesti və Xəlil Rza Ulutürkün "Lefortovo zindanında" əsərlərində yanvar hadisələrinin təsvirindən bəhs olunmuşdur.

Müstəqil Azərbaycan'ın daha bir acısı Qarabağ müharibəsidir. Mustafa Çəmənlə'nin son illərdə qələmə aldığı Milli qəhrəmanlarımızdan bəhs edən "Fred Asif", "Mübariz" əsərləri qəhrəman döyüşçülərimiz haqqında yazılmış biyografik əsərlərdir. "Fred Asif" romanında personajın ömrünün mühüm hissəsi müharibə haqqında süjet xətti ilə paralel təsvir edilmişdir. Təhlillər əsasında "Fred Asif" kitabının sənədli-biografik roman, "Mübariz" əsərinin isə bədii biografiya olduğu qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: müasir bədii-sənədli nəsr, qanlı yanvar hadisələri, müharibə mövzusu, Milli qəhrəman, biografiya.

ORCID ID : 0000-0001-9448-1519

DOI : 10.31126: akrajournal.777899

Geliş tarixi : 07 Ağustos 2020 / Kabul tarixi: 20 Aralık 2020

*Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi, Nizami Gencevi Onuruna Edebiyat Enstitüsü.

**DEPICTION OF CONTEMPORARY SOCIO-POLITICAL EVENTS IN
FICTIONAL -DOCUMENTARY PROSE (BASED ON MATERIALS FROM
AZERBAIJANI LITERATURE)**

Abstract: In the struggle for independence that began in the 1980s, the Azerbaijani intelligentsia, poets and writers have always been together with the people. These events, which became the main themes of Azerbaijani literature during the independence period, are depicted in modern poetry, journalism and prose. In samples of fictional and documentary prose, the authors recreated the images of real heroes based on real facts. The article examines the depiction of the events of January 20 in the story by Fikret Godja "Snow, bloody carnations" and "In the Lefortovo underground" by Khalil Rza Uluturk.

Another pain of modern Azerbaijan is the Karabakh war. Mustafa Chemenli is the author of biographical books about the national heroes of Azerbaijan. In the novel "Fred Asif", the life story of the National Hero of Azerbaijan Asif Maharramov, most of whose life is associated with the Karabakh war, is described in parallel with the storyline about the war. Based on the analysis, it was noted that the book "Fred Asif" is a documentary biographical novel, and "Mubariz" is a fictional biography.

Key Words: contemporary fictional - documentary prose, bloody January events, war theme, national hero, biography.

1. Giriş

Bədii-sənədli nəsr əsərlərinin sayının artması çox zaman ölkədə yaşanan ictimai-siyasi hadisələrlə bağlı olub, ölkə miqyasında baş verən hadisələrlə şərtlənir. L. Qaranın memuar ədəbiyyatı haqqında tədqiqatında sovet memuar ədəbiyyatının inkişafında iki mərhələni «20. illəri və müharibədən sonrakı (1950. illərin ikinci yarısı)» dövrü fərqləndirmişdir (Qaranın, 1986: 82).

Postsovet ölkələrində bədii-sənədli nəsrin inkişafında yeni bir mərhələnin başlanması, dövlətlərin müstəqillik əldə etdiyi mərhələyə, 1990. illərdən sonrakı dövrə təsadüf edir. 20 yanvar hadisələri zamanı Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatının qarşısını almağa, xalqın müstəqillik əzmini qırmağa çalışan Sovet İttifaqının qoşun hissələrini Bakıya yeritməsi, yüzlərlə insanın qətlə, günahsız insanlara divan tutulması xalqımızı sarsıtdı. Bu mövzuya müraciət edən müəlliflər xalqın yaşadığı faciələri əks etdirməklə yanaşı, Rus imperiyasının Türk xalqlarına qarşı yönəltdiyi işğalçı siyasətini ifşa etməkdən çəkinməmişlər. Lakin, əsərlərdə milli zəmində yaranan hadisələrlə bağlı nifrət aşılınmır, humanist mövqedən çıxış edən yazıçılarımız insanlığa qarşı yönəlmiş hər bir aqressiyanı inkar edərək, dünyanın sevgi və barış içində hüzur tapmasını təbliğ etmişlər. Bu baxımdan Fikrət Qocanın 20 yanvar hadisələrinin simvoluna çevrilmiş İlham və Fərizənin taleyi haqqında qələmə aldığı "Qanlı, qanlı qərəfillər" gerçək-povesti, azadlıq hərəkatının fəal iştirakçılarından olan Azərbaycanın xalq şairi Xəlil Rza Ulutürk'ün həmin günlərdə qələmə aldığı gündəliklərinin tədqiqi mövzunun araşdırılması baxımından xüsusi aktualıq kəsb edir.

Müstəqillik hərəkatı ilə birgə başlanan Qarabağ müharibəsi cəmiyyətdə qəhrəman konsepsiyasının yenidən aktuallaşmasına səbəb oldu. Ölkəmizin ərazi bütövlüyü uğrunda canından keçən əsgərlərin obrazları hər bir vətəndaşın qəlbində əbədi yaşayır. Mustafa Cəməninin döyüşçülərimiz haqqında qələmə aldığı bioqrafik əsərlər bu baxımdan xüsusi maraq doğurur. Eyni zamanda, tədqiqatda, bədii-sənədi əsərlərdə müasir mövzuların işlənməsi zamanı müşahidə olunan yeni xüsusiyyətlər araşdırılmış, mövzu ilə bağlı nəzəri konsepsiyalar təhlil edilmişdir.

2. Qanlı Yanvar Hadisələrinin Əksi

Fikrət Qocanın yanvar hadisələrinə həsr olunmuş “Şəhidlər” silsiləsinə “Ölüm ayrılıq deyil” (1990), “Hələlik, qiyamətəcən” (2000) povestləri və bir gerçək – povest – “Qanlı, qanlı qərənfillər” (2003) əsəri daxildir.

Müəllifin janrını gerçək – povest olaraq müəyyən etdiyi əsərdə meydan hadisələri insan-cəmiyyət qarşılıqlı fonunda təsvir edilmişdir: “Dünyaya doğulan hər qızda bir Leyli doğulur. Dünyaya doğulan hər oğlan yeni bir Məcnundur. Amma bütün cəmiyyət, həyat, mühit onların qarşısına sədlər qoyur, yoluna tuzaqlar qurur. Nəhayət, yetkinlik yaşına çatınca qızların çoxu canındakı Leylini öldürüb öz içində dəfn etməyə məcbur olur. Sonra onlar ömrü boyu Leylinin məzarı kimi yaşayır, gəzir, nəhayət bir qız doğur, özü də bilir ki, qızının qəlbində Leyli var, analar özü qızının canındakı Leylini məhv etməyə çalışır. Atalar, analar öz təcrübəsindən bilir ki, yalnız ülvi məhəbbətlə yaşamaq olmur. Onlar öz övladlarını Leyli-Məcnun halətində görmək istəmirlər.” (Qoca, 2003 : 28).

Qanlı yanvar hadisəsi nəticəsində həlak olan İlhamla Fərizənin¹ Leyli və Məcnun, Romeo və Cülyetta kimi əbədi sevgi dastanının personajları olaraq canlandırıldığı “Qanlı, qanlı qərənfillər ”povestində bədii təsvir publisistik üslub, ictimai-siyasi vəziyyətin təsviri ilə növbələşir: “Azəri Türkləri, Türk dillilər Azərbaycan nümayəndəliyinə gəlmişdilər. Heydər Əliyev xəstə olmasına baxmayaraq, həyatını təhlükə qarşısında qoyub oğlunun, qızının müşayiəti ilə nümayəndəliyə gəlib. Orda jurnalistlər qarşısında çıxış edib. Kommunist partiyası rəhbərliyini ittiham edib. Heydər Əliyev yaxşı bilirdi kommunist partiyası nələr edə bilər, nəyə qadirdir. Ona görə də o öz çıxışının özü üçün nə qədər təhlükəli olduğunu bilirdi. Bu çıxış partlayışlar görmüş Bakıda möhtəşəm partlayış təsiri bağışlamışdı.” (Qoca, 2003: 36).

Əsərdə meydan hərəkatının iştirakçısı olmuş “Xalqımızın böyük şairi” Xəlil Rza'nın obrazı da yer almışdır. Epizodik təsvirdə şairin mübariz ruhunu,

Rus şovinizminə qarşı nifrətini (Rus kəlməsi işlədənləri cərimə etməsi)

1. 20 Yanvarda şəhid olmuş azərbaycanlı ailə cütünü. Bakının Şəhidlər Xiyabanında dəfn olunublar (<https://az.wikipedia.org/wiki>)

canlandırmağa çalışan müəllif, onun mücadiləsini bu cür xarakterizə etmişdir: “Şair yazıqlar həmişə azadlıq dəlisidir. Azadlıqdan sonra yenə azadlıq istəyəcək.” (Qoca, 2003: 27).

20 yanvar hadisəsini bəşəriyyəti bürüyən şər olaraq təsvir edən, Fərizənin məhəbbətinə sadiqliyini, İlhamın Vətən sevgisini, meydan hərəkətini bədii şəkildə təsvir etməyə çalışan yazıçı, əsərin sonunda onların torpağa tapşırılmasını təxəyyüldən uzaq realist təsvirlə tamamlamışdır: “Dəfn günündə şəhərdə insan bir az da artmışdı. Bakı boyda şəhərdə insanlara yalnız ayaq üstə durmağa yer tapılırdı. Bütün insanlar bir can kimi idi, hərəkət edəndə hamı hərəkət edirdi, dayananda hamı dayanırdı. Həmişə Lenin meydanı adlanan yer indi Azadlıq meydanı adlanırdı. Şəhərin hər tərəfindən bu meydana qırmızı bəzənmiş tabutlar gəlirdi. ... Qərənfil yağışının altında gedən qırmızı tabutlar qatarının önündə iki tabut gedirdi, bu, Fərizənin, İlhamın tabutu idi. Ötən min illərin sonuncu Leyli-Məcnununun tabutu idi. Heç kəsin ağına gəlməzdi ki, bu iki tabutda üç insan gedirdi – Fərizə ilə İlhamın hələ dünyaya gəlməmiş iki aylıq balası da gedirdi.” (Qoca, 2003: 37).

Rus imperiyasının digər, əsasən Türk xalqlarına qarşı işğalçı siyasəti son illər qələmə alınmış bir çox bədii-sənədli əsərlərdə (Bax: Anar “Həyatım ağrıyır”, “Gecə düşüncələri”, Elmira Axundova “Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və Zaman” 6 cildə və s.) olduğu kimi, bu povestdə də, ürək ağrısı ilə xatırlanır, günahsız insanları qanına qəltan edən mənfur Rus ordusu ifşa edilir.

İlhamla Fərizənin taleyi bir çox insanları sarsıtmışdır. 2017. ildə Türk yazıçısı Yurtsevən Şən İlham və Fərizə haqqında "Ferize" romanını qələmə almışdır.

Xəlil Rza Ulutürk'ün 1998. ildə çap olunmuş “Lefortovo zindanında” kitabında şairin “siyasi-ideoloji fəaliyyətinin əsasları ... ifadə edilmişdir.” (Əlizadə, 2005: 378). Bu yazılar Musa Cəlilin “Moabit dəftəri”, Mir Cəfər Pişəvərinin “Zindan xatirələri dəftərindən” əsərləri silsiləsindən olub, “zindan ədəbiyyatı” nümunələrinə aiddir. Qeydlərdən müəllifin bəzi hissələri həbsxanada olarkən ayrı-ayrı qrankalarda yazmış olduğu, sonradan bir-birinə yapışdırmaqla gündəlik şəklinə saldığı bəlli olur (Ulutürk, 1998:127). Həmçinin, yazılara əlavə edilən sənədlər (çıxışlar, irəli sürülən tələblər və s.) müstəqillik mübarizəsində ziyalıların rolunun qiymətləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Cəmi iki ili əhatə edən bu qeydlər qısamüddətli gündəliklərə aid edilə bilər. İsti izlərlə qələmə alınmış ifadələrdə çox zaman emosiya rəşional yanaşmanı üstələyir, həyəcan, narahatlıq əks olunur.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəlləsinin 67. maddəsi “Xalqlar arasında millî ədavəti qızıqdırmaq” maddəsi ilə günahlandırılan şair 26 yanvar 1990. il tarixində, qanlı yanvar hadisələrindən sonra həbsə alınmışdır.

Gündəliklərdəki qeydlər iki dövrü əhatə edir: 21 noyabr 1988. tarixindən

etibarən qələmə alınan ilk hissədə, meydan hərəkatında fəal iştirak edən şairin fəaliyyəti, Azərbaycan Milli Azadlıq hərəkatının formalaşması dövrü, meydana səslənən çıxışlar, qətnamələr, qanlı yanvar hadisəsinə qədərki proseslər əks olunmuşdur.

İkinci hissədə isə Xəlil Rzanın Lefortovo həbsxanasında keçirdiyi günlər canlandırılır. Bu hissələrdə məhbus həyatını təsvir edən, dindirilmələrdən, ünvanına səslənən ittihamlardan bəhs edən şair, xalqımıza qarşı aparılan məkrli siyasəti ifşa edərək, xalq hərəkatının kortəbii xarakter daşdığını qeyd etmişdir.

İlk hissələrdəki qeydlərdə təhkiyə indiki zamanla bağlıdırsa, ikinci hissədə retrospektiv təsvir üstünlük təşkil edir. Meydanda baş verənlər xatırlanır, həbsxana həyatının təsviri önə çəkilir. Öz ünvanına səsəndirilən ittihamların əsassız olduğunu isbata yetirməyə çalışan şair hadisələrdən əvvəlki dövrdə yaradıcılığında, çıxışlarında, görüşlərində səsəndirdiyi fikirləri xatırlayaraq özünün günahsız olduğunu, suçlandığı maddəyə uyğun fəaliyyət göstərmədiyini vurğulayaraq, özü ilə bağlı şübhələri aradan qaldırmağa çalışmışdır. Qeydlərində Molla Pənah Vaqifin, Hüseyn Cavidin misralarına üz tutan şair xeyirlə şərin əbədi mübarizəsinə cəsarətlə qoşulduğunu bildirir: «Bu günlər Bakının və Azərbaycan xalqının tarixinə qızıl hərflərlə yazılır. Bu mübarizə milli suverenlik, Azərbaycan Türkcəsi, fikir, vicdan azadlığı uğrunda gedən mübarizədir, istismara, sümürgəçiliyə son qoymağa çağıran möhtəşəm xalq hərəkatıdır.» (Ulutürk, 1998 : 13).

Xəlil Rzanın şeirləri, yaxınlarına ünvanlandığı məktublar, öncəki illərlə bağlı xatirələri, müxtəlif məqamlarla bağlı verilmiş xalq məsəlləri, lətifələrin yer aldığı yazılarda təkrarlara tez-tez rast gəlinir. Xalqımızın başına gətirilən zülmərdən, Rus qəsbkarlarının şovinist siyasətindən dəfələrlə bəhs edən müəllif, özünü 1918. ildə baş vermiş erməni vandalizminin canlı şahidi kimi təsvir edir: "...bir var qatillik, bir də var əzəzil qatillik, ölümün, işgəncənin ən mürdar növündən sövq almaq, sadistlik – erməni üçün tipik bir haldır. Naxçıvan, 1918. Yaşıl təpə yamacında Andronikin qoşunları. Günəş qürubu.

Andronik əyləşən kreslonun zəri günəş qürubunda parlayır. Qarşıda yanar kömürlə dolu iki samovar buğlanır.

- Haydı, gətirin əsirləri!

Qolları arxadan bağlı türkazər əsirlər gətirilir.

- Çatın bu samovarları o iki əsirin arxasına! Beləcə... açın samovarların puslarını! Beləcə!... Kim əsirləri bu işgəncədən qurtarmağa çalışsa, samovarlar açılıb onun arxasına bağlanacaq!

Mağara sakini, dinozavr görkəmli Andronikin səsi yaxındakı bulağın şırıltısını susdurur. Mən uzaqdan, ağac budağından baxıram. Əlimdə durbin var. Durbinsiz də bu cinayətləri aydın görmək olur. Əsirlərin fəryadı dağı-dağı

yandırır. Biz bu cinayətlərə qarşı susaqmı deyirsiniz? Barı cıncırımızı da çıxartmayaq, eləmi?” (Ulutürk, 1998 :114).

Şairin gündəlikləri bədii yaradıcılığı ilə səsleşir. Burada da azadlıq, millîheysiyyət mövzusu, dil məsələləri üstünlük təşkil edir. Siyasi məzmunlu olmasına baxmayaraq, qeydlərdə hadisələrin poetik təsviri yer alır. Məsələn, Moskvağa həbsxanaya gətirilmiş şair şəhərə gəlişini, şəhərlə görüşünü bu cür təsvir edir: “...dan yeri söküləndə Moskvanın Şeremetyevo uçaq alanına çatırıq. Günaydın, Moskva! Günaydın gəncliyimin oylağı! Salam çiyinlərinə qar qonmuş kitirgəli şamlar. Qardan, camlardan süzülən ətirli, soyuq havanı acgözlüklə uduram.” (Ulutürk, 1998: 75), və ya “Dağüstü parkdan qanrılıb Bakıya baxdım. Şəhər süd üzündən də zərif, ağ bir duman tülü içərisindədir.” (Ulutürk, 1998: 141). Qeydlərdə xalq hərəkətində millətinin yanında olan onlarla ziyalının – Aydın Məmmədov, Yusif Səmədoğlu, Anar, Sabir Rüstəmxanlı və başqalarının obrazları yer almışlar. Obrazları canlandırarkən şair bənzətmələrdən, rəng çalarlarından istifadə etmişdir: “O kimdir, qolları bir cüt qılınca bənzər. Ağ köynəkli, ağ üzlü Sabir Rüstəmxanlıdır.” (Ulutürk, 1998: 216). “Mayis Əlizadəni, zahirən solğun, içəridən qüdrətli gənc alimi görməyə macal tapmıram.” (Ulutürk, 1998: 57) kimi təsvirləri lakonik, lakin tutumlu və yaddaqalandır. Təbii ki, hər bir obrazın təsvirində müəllifin subyektiv münasibəti əks olunur, onun insan konsepsiyasına uyğun olan xüsusiyyətlər qabardılır. Xəlil Rzanın yaratdığı obrazlarda ilk olaraq millî mənsubiyyətə, ana dilinə, azadlığa dərin bir bağlılıq duyulur.

“Sovet dövrünün ziyalılarının memuarlarında metafora və emblemlərlə ifadə olunan xüsusi tarixi özünüdərk – “...ziyalıların” kollektiv şüuru əks olunur.” (Paperno, 2004:79). XX əsr publisistikasında, bədii əsərlərində istifadə olunan belə metaforalardan biri qırmızı və yaşıl rəngdir (Əlibəy Hüseynzadə “Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar”). Müəllifin qırmızı rəngə münasibəti xüsusidir. Şairə görə qırmızı imperiyanı, zülməti, qaranlığı simvolizmə edir. Bu səbəbdən də, o bu rəngi qəbul edə bilmir: “Qatarımız elə bil kainatı bürümüş qırmızı zülməti, qırmızı qaranlığı doğrayan, parçalayan, darmadağın edən ağ bir ildırımındır. Qırmızı imperiya zülmətlərini yara-yara gedirik.” (Ulutürk, 1998: 233). Öz mövqeyində qətiyyətli olan şair, “qırmızı mağara”ya nifrətinin səbəbsiz olmadığını qeyd edərək, zamanında mühacirət ədəbiyyatında səsləndirilsə də, müasir dövrdə ilk dəfə olaraq Rusların digər xalqlara, əsasən Türk xalqlarına qarşı vəhşiliyini, misli görünməmiş qəddarlığını ifşa etməkdən çəkinmir. Yalnız Qarabağ hadisələri deyil, yazıçılara qarşı aparılan kampaniyalar, Semipalatinskədə 1949. ildən həyata keçirilən atom və hidrogen bombaları sınaqları, Azərbaycanın 1970 il ərzində qarşılaşdığı problemlər, Cənubi Azərbaycan ağrısı şairin diqqətindədir. Sovet ədəbiyyatının klassikləri Maksim Qorkinin yanlışları, Boris Pastenaka qarşı

aparılan hücumlardan bəhs edən müəllif, “qırmızı hakimiyyət” in yalnız Türklərə deyil, bütün bəşəriyyətə qənim kəsildiyini göstərməyə çalışır. Öz yaradıcılığına nəzər salaraq 26 Bakı komissarına poema həsr etdiyini etiraf edərək, bu nümunələri müasir dövrün tələbləri baxımından qiymətləndirməkdən çəkinmir. Konkret faktlara istinad edən şair illərin zülmünə qarşı üsyan edir: “1956. ildə Budapeşti qanlı qəssabxanaya çevirən, 1968. ildə Çexoslovakiyanı, Praqanı darmadağın edən, 1979-1988. illərdə Əfqanıstana burnunu soxan, 1986 da Alma-Atanı al qanına bələyən, 1989 da Tiflisi qurşunlayan, 1990’un 20 yanvarını Bakıda qırmızı cəhənnəmə çevirən bəs kimlərdir? Bu mahnını orkestr önündə çox böyük ləzzətlə oxuyan generallar, zabitlər deyilmi?... 1920. ildə burnunu Azərbaycana və Polşaya soxan, 1936-1939’uncu illərdə İspaniyaya hərbi müdaxilə yapan, bir il keçməmiş finlərə qarşı qanlı meydan açan, 1944 də azad Tuva ölkəsini “sakitcə zəbt edən”, hələ bundan xeyli öncə Uzaq Şərqi, Sibiri, Türkünstan’ı, Qafqazı öz cənginə keçirən həmən mahnı müəllifləri deyillərmi? 300 ildən çoxdur ki, Rus imperiyası qara qanadlarını gərir, dağlıları, çeçenləri, Türkləri, müsəlmanları qırır, assimilyasiya dəyirmanında üyütməyin, torpağını zəbt etməyin yeni-yeni üsullarını axratır, tapır. Erməni həmən üsullardan biridir, ən şərəfsizidir.” (Ulutürk, 1998: 111), “1917. ilin Oktyabr çevrilişindən bəri 98 milyon adam vətəndaş hərbinin, 1937 təqiblərinin, İkinci Dünya Savaşı’nın, aclığın, sürgünlərin qurbanı olmuşdur.” (Ulutürk, 1998 : 192). Sovet sistemini hitlerçilərlə bir tutan müəllif, onların əməllərinin daha dəhşətli olduğunu qeyd edir: “...Hitlerçilərdən xeyli əvvəl əsir düşərgələrini yaradan kimlərdir? Dünyada birinci sosialist dövləti deyilmi? Bolşevik rejiminə, gestapoçuluğa təslim olmayan milyon-milyon insanı ət məşinindən keçirən, qurşuna düzən, həbsxanalarda çürüdən kimdir?” (Ulutürk, 1998: 111).

Erməni xislətinin eybəcərliklərini göstərməyə çalışan Xəlil Rza Rus alimi V.L.Veliçko’nun, A.S.Puşkin’in misralarını, şifahi xalq yaradıcılığından örnəkləri misal gətirərək haqlı olduğunu, mühakimələrində hissə qapıldığını isbat etmiş, azərbaycanlılara, ümumən Türk xalqlarına qarşı törədilmiş soyqırım faktlarını dəfələrlə, təkrar-təkrar səsləndirərək Rus müstəntiqlərini tarixi faciələrimizə biganə qalmamağa çağırmışdır. “...daşnak bu gün bəşəriyyətin bağrında xərçəng xəstəliyidir.” (Ulutürk, 1998: 13) deyərək qeyd edən müəllif, daha sonra bu “xəstəliyin, epidemiyanın” yaranma səbəblərindən bəhs edərək problemin tarixi köklərini qabartmışdır.

1990. il 19-20 yanvar tarixlərində qələmə alınmış şahid ifadələri ağırlı günün stenoqramını xatırladır: “Gəzdim. Məni dəhşət bürüdü. Meyitxanalar qan dənizidir. Qapını açıb içəri ayaq basmaq mümkün deyil. Yaxşı ki, yanvar saxtası üfunətin yaranmasına yol vermir. Qollu-qanadlı, pəhləvan cüssəli oğulların qurşunlardan dəlik-deşik qırmızı bədənlərinə, al ləkəli köynəklərinə,

qanla dolu ayaqqabılarına təmkinlə tamaşa etmək mümkündürmü? Çiyinlərdən qoparılmış qollar, çıxarılmış gözlər, kimə məxsus olduğu bilinməyən tək ayaq ən təmkinli seyirçinin də ürəyini qana döndərir.

Maşınların kapotunda, qapısında, divarlarda gördüyüm yazılar mürəkkəblə yox, təbaşirlə, qələmlə, karandaşla da yox, sahibinin qanı ilə yazılmışdır:

- Əlvida, Azərbaycan!
- Bizim qisasımızı alın!
- Öldük, amma qaçmadıq!

Bu yazıları mən avtoparkda görmüşəm. Cəhənnəm nəfəsli ağır tanklar taxta-şalbandan, yüngül arabalarda, yük maşınlarından ibarət maneələri basıb keçəndə, dinc əhalinin üstünə od püskürəndə gecə qarovolçusu ələcsiz qalıb avtoparkın darvazasını açıb ki, ilk güllələr və zərbələr altında qışqıranlar, yaralılar, “Anam vay!” deyərək çəkənlər içəri təpələ bilsinlər. Əli yalın insanlar hələ bir yana, ağır və yüngül maşınlar, Kamazlar heybətli, zirehli tankların polad tırtılları altında dəmir qutaba dönmüşdü.” (Ulutürk, 1998 : 227).

Qeydlərdə şairin həbsxanada mütləq etdiyi, əsasən müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizəyə həsr olunmuş kitabların xülasəsi geniş yer tutur. Yuqoslaviyalı yazar Cəmil Raduliçin “Çar qoşunları” romanı, İndoneziyanın ilk prezidenti, millî qəhrəman Sukarnonun ictimai-siyasi fəaliyyətinin işıqlandırıldığı “Sukarno, siyasi ömürlüyü”, “müstəmləkəçiliyə, qəsbkarlığa qarşı böyük fransız ürəyinin, fransız mənliliyinin şanlı üsyan bayrağı” kimi qiymətləndirdiyi Madlen Riffonun kitabından bəhs edən müəllif, sonuncu əsərdən geniş söhbət açaraq onu yüksək qiymətləndirmişdir: “Bu cür kitab yazma bilmək üçün yalnız Fransanı, Vyetnamı, Əlcəzairi, Tunisi yox, bütün bəşəriyyəti candan sevməlisən.” (Ulutürk, 1998:147). Qırmızı imperiya zülmünə qarşı yönəlmiş savaştan, daxildən çalxalanan Rusiyanın süqutu illərindən bəhs edən azadlıq mücahidi həbsxanada yaşanan azadlıq həsrətini bu cür təsvir edir: “Kainat ucsuz-bucaqsız... bizim kameramız isə qartal yuvası boyda. Deyirlər, qartal öz yuvasını qayalar başında, zirvələrdə qurmağı xoşlar. Bilmirəm. Ancaq bildiyim budur ki, bizim yuvacığımız daşdan, qayadan dəmirdən də möhkəmdir, çıxış yolu yoxdur.” (Ulutürk, 1998: 152).

Ümumbəşəri problemlərlə yanaşı Turan dünyası haqqında fikirlərlə təsəlli tapan şair yazır: “Dünya Türklərinin vətəni – Turandır. Bu anlayışı, Turan kəlməsini şeirdə ilk dəfə işlədən, dahi sərkərdə Atillanın nəvələrinə-macarlara xitab edən bizim böyük Əlibəy Hüseyinzadəni anıram:

Sizlərsiniz, ey qövmi-Macar, bizlərə ixvan

Əcdadımızın müştərəkən qaynağı: Turan” (Ulutürk, 1998: 119).

Böyük Turan, Türküstan dünyasının bütünlüyündə Xəlil Rzanın əsas tələblərindən biri latın qrafikalı əlifbanın bərpası idi. “Biz latın qrafikamızı bərpa etməliyik. Bu haldə 63 milyonluq Türkiyə ilə mənəvi yaxınlığımız daha

da qüvvətlənər. Bizə baxıb, bizdən örnək götürüb böyük Turan, Türküstan dünyasının ardımızca gələcəyi şəksizdir. 200 milyonluq etnik vahidin əlifba birliyi yaranar.” (Ulutürk, 1998: 200).

Gündəlikdə meydan hərəkətində xalqın dilindən düşməyən, xalqı mübarizəyə səsləyən poeziya nümunələrindən Tofiq Fikrətin (müəllif şairin adını bu cür işlətdiyi üçün bu yazılışı saxlayırıq – L.H.) “Millətin şərqi”, Şəhriyarın, Məmməd Arazın dillər əzbəri olan əsərlərindən parçalar, Ziya Göybalpın fikirlərindən nümunələr yer almışdır.

Qeydlər müəllifin özü tərəfindən aparılsa da, bəzən Xəlil Rza özünü üçüncü şəxs olaraq təsvir edərək, hadisələrə kənardan baxış nümayiş etdirməyə çalışmışdır: “Saratovdan gəlmiş Müqəddəs Abbas oğlu İbasov, Krım Türkü Rəşad Osmanov, özbək şairi, dramaturq Tural Mirzə ... və Xəlil Rza Azadlıq meydanının nəfəs tutumunu bəlkə də Xəzər dənizi qədər genişləndirirlər.” (Ulutürk, 1998:125).

Şair təxəyyülü bu mürəkkəb vəziyyətdən çıxış yolunu da özünəməxsus bir formada təqdim edir: “Biz heç bir erməniyə güllə atmayacağıq, onları ... nifrətimizlə ... qovacağıq ... müstəmləkə zülmünə dözməyən Azərbaycan bu gün yeni bir inqilaba hamilədir. Nə tələs, nə yuban! ..İnqilabi yürüşdən geri qalma!” (Ulutürk, 1998: 194). Rusların millî mədəniyyəti darmadağın etməyə yönəlmiş siyasətini pisləyən şair üzünü xalqına tutaraq mübarizəyə səsləyir: “Ey ucu-bucağı görünməyən əzəmətli izdiham, ey qanımıza, göz yaşlarımıza bələnmiş nəhəng Meydan! Mən sizin hamınızı bu mənfur quruluşu, özülü Lenin, Stalin tərəfindən qoyulmuş qanlı mağaranı darmadağın etməyə, yerlə yeksan etməyə çağırıram.” (Ulutürk, 1998: 194).

Gündəlik bitkin kompozisiyaya malikdir. Belə ki, millî azadlıq hərəkətinin ilk günlərinin təsviri ilə başlayan qeydlər, hadisələrin inkişafı nəticəsində şairin tutulması, həbsxanaya salınması, həbsxana həyatının təsviri və son olaraq, azadlığa çıxması ilə yekunlaşır.

2. Mühəribə gerçəkliklərinin əksi (Mustafa Çəmənli “Fred Asif”, “Mübariz”)

XX əsrin 80-90. illərində yaşadığımız müstəqillik savaşı, Qarabağ müharibəsi ədəbiyyatda qəhrəman obrazının aktuallaşmasına səbəb oldu. Mustafa Çəmənlinin millî qəhrəmanlarımızdan bəhs edən “Fred Asif”, “Mübariz” əsərləri bu zəmində yazılmış bioqrafik əsərlərdir.

Müəllifin janrını sənədli roman olaraq müəyyənləşdirdiyi “Fred Asif” əsəri, əsasən, qəhrəmanın döyüş yoldaşlarının xatirələri əsasında qələmə alınmışdır. Azərbaycanın Millî Qəhrəmanı Asif Yusif oğlu Məhərrəmov’un həyatında bəhs edən romanda, qəhrəmanın ömrünü tam olaraq canlandıran müəllif, onu öncə adi insan olaraq səciyyələndirmiş, boya-başa çatdığı mühiti təsvir

etmişdir. Sonradan bu xüsusiyyətlər döyüşçü obrazında bütövləşir: “Fred! O, bu adı ömrünün ən gözəl çağında qazanmışdı. Bu ad ona fərəh, məhrumiyətlər, qəm dolu aylar, illər və nəhayət, şöhrət gətirmişdi. O, öz dözümlü, iradəsi, şəxsi keyfiyyətləri hesabına Fred Asif fenomenini yarada bilmişdi.” (Çəmənli, 2010 : 9).

Bir çox insanların xatirələrinin yer aldığı, sənədlərlə, şəkillərlə zəngin olan kitab ilk dəfə 1996. ildə çap olunmuş, sonradan 2010. ildə yenidən nəşr edilmişdir.

Qəhrəmanın seçilmişliyini, insanpərvərliyini göstərən müəllif, onu fitri biliyə, qabiliyyətə malik, duyğusal, şair təbiətli biri olaraq canlandırmışdır. Asifin uşaqlıq illərini, şəxsiyyət olaraq yetkinləşməsini təsvir edən yazıçı, həyatının kritik məqamını təsvir edir. İlk dəfə xuliqanlara yerini göstərdiyi üçün həbsə salınması, sonradan qəza törədərək həbsxanaya düşməsi ilə Asifin həyatı büsbütün dəyişir. Sosial ədalətsizliklərdən sıxılan qəhrəman özünü bu cür xarakterizə edir: “Mən insanda insanlığı sevirəm. İnsanda insanlığı, adamlığı ayaqlayanlara nifrət edirəm.” (Çəmənli, 2010: 29). Bu məqam onda mənəvi tənəzzülə səbəb olur, arzularının yarıda qalması həyata qarşı küskünlük yaradır. Lakin, Asif güclü şəxsiyyət olaraq bunların müqabilində əzilmir, əsərdə dəfələrlə qeyd edildiyi kimi, əksinə baş verənlər onun mübarizliyini artırır, həyata qarşı sevgisini gücləndirir, yaşadıkları onun gənc yaşlarından şəxsiyyət olaraq formalaşmasına səbəb olur. Sonradan o, artıq vətən uğrunda mübarizənin ön sıralarında təsvir edilir – komandır, hökumət tərəfindən Millî qəhrəman adına layiq görülən döyüşçü olaraq canlandırılır. Həyatının mühüm hissəsi Qarabağ müharibəsi ilə bağlı olan Asifin həyat hekayəsi müharibə haqqında süjet xətti ilə paralel şəkildə təsvir edilmişdir.

Obrazın psixoloji tamlığına çalışan yazıçı onu müxtəlif rakursdan – döyüş bölgəsində silahdaşları arasında, düşmənlə üz-üzə və ailədə, yaxınları ilə birgə təsvir etmişdir. Onun müharibə meydanında cəsarətini, qətiyyətini göstərən müəllif, Asifi güclü strateq olaraq xarakterizə edərək, ictimai-siyasi vəziyyətlə bağlı sayıqlığını, düşməne qarşı mərdliyini (“Biz kişilərlə vuruşuruq, qadınlarla yox. Qadın müharibə etmir”, “Ya Seyidlazım ağanın cəddi. mənim atdığım mərmilər nə uşağa, nə qadına dəyməsin!...”), döyüş yoldaşlarına, ailə üzvlərinə qarşı qayğıkeşliyini xüsusi qabartmışdır. Realist təsvir, bəzi məqamlarda, əsasən Asifin şəxsi həyatı, məhəbbətindən və oğlundan bəhs olunan hissələrdə romantik təsvirlə əvəzlənmişdir.

Məlumdur ki, avtobioqrafik əsərlərdə, müəllif-təhkiyəçi-qəhrəman müəyyən qədər eyniyyət təşkil edir. Bioqrafik əsərlərdə isə müəllif və qəhrəman arasında simpatiya mütləq olsa da, onlar iki müxtəlif insanlardır. Bu əsərlərdə müəllif arxa planda olur, əsərin qəhrəmanının obrazı önə keçir. Lakin, son illər qələmə alınan bədii-sənədli əsərlərdə əsasən yaxın keçmi-şimzdə baş verən

hadisələr əks olunduğundan, müəllif və qəhrəman obraz-larının yaxınlaşması baş verir. Özünün də şahidi olduğu hadisələrdən bəhs edən müəllif, çox zaman bəhs etdiyi hadisələrə soyuqqanlı qala bilmir. Bioq-rafik əsərdə əsasən hadisələr baş qəhrəmanın ətrafında cərəyan edir, digər insanların, hadisələrin təsviri baş qəhrəmanla bağlı olub, onun xarakterinin aşılmasına xidmət edirsə, “Fred Asif” romanında bəzi hissələrdə bioqrafik qəhrəman obrazı arxa planda qalır, dövrün ictimai-siyasi mənzərəsi bioqrafik konteksti üstələyir. Asifin çəbhə yoldaşı mayor Sultan Bəndəliyevdən müsə-hibə alan Mustafa Çəmənli, Xocalı faciəsi zamanı xidmətdə olmuş, qırğının şahidi olmuş zabıtdən hadisə haqqında geniş məlumat almaq məqsədi ilə onu ətraflı sorğu suala tutur. Mühəribə dövrünə xas sosial ziddiyyətləri, xaosu göstərməyə çalışan yazıçı, Fred Asifə qarşı aparılan kampaniyalar, mühəribə bölgəsində Ruslara məxsusu 366. polkunun fəaliyyəti kimi məqamları xüsusi diqqətlə qələmə almışdır.

Avtobioqrafik əsərlərdə bəzən qəhrəmanın taleyində rol oynamayan məkanlar sadalanaraq yer alsada (sadəcə hadisələrin baş vermə ardıcılığının qorunması üçün), bioqrafik əsərdə yer alan insanlar və məkanlar birbaşa qəhrəmanla bağlı olur. Bioqrafik romanın obrazlar sistemindən bəhs edən M.Baxtin yazır “Baş verənlər qəhrəmanın özünü deyil, həyatını formalaşdırır... burada təsvir olunan dünya qəhrəman üçün sadəcə fon deyil” (Бахтин, 1979: 196). Qəhrəman sona qədər əvvəlcədən göstərilən xüsusiyyətlərin daşıyıcısı olaraq verilir “dəyişməz qalır” (Бахтин, 1979: 196). Avtobioqrafik əsərdə uşaqlıqdan ahıl yaşlarına qədər təsvir edilən dövrdə insan özündən bəhs edərkən mənəni yetkinləşməsini göstərə bilirsə, bioqrafik əsərlərdə müəllif, əsasən qəhrəmanın cəmiyyətə bəlli olan xüsusiyyətini qabardır. Belə demək mümkünsə, avtobioqrafik əsərlərə xas özünü-təhlil, bioqrafik əsərdə obraza kənardan baxışla əvəzlənir.

“Fred Asif” romanında ilk olaraq hadisələr müəllif-təhkiyəçi tərəfindən nəql edilir. Sonradan bədii təsvirin sənədli üslubla əvəzlənməsi ilə, müxtəlif qəzetlərdən sitatlara, Asifin döyüşçü dostlarının xatirələrinə, müxtəlif illərdə Asiflə aparılmış müsahibələrə geniş yer verilmişdir.

Bəzən, müəllifin obrazı ideallaşdırmağa çalışdığı hiss olunsa da, şahidlərin ifadələrində, xatirələrdə dəfələrlə təkrarlanan fikirlər vurğulanan xüsusiyyətlərin həqiqət olduğunu sübut edir. Asifin obrazında öz ömrünü vətənin taleyi ilə bağlayan vətənpərvər insan obrazı ifadə olunur: “Mən həmişə süni yaradılan qəhrəmanlığın əleyhinə olmuşam. Qəhrəman səngərdə vuruşan əsgərlərdir, onlardan yazmaq lazımdır.” (Çəmənli, 2010: 118). Xocalı ilə bağlı yaşadığı sarsıntı nəticəsində Asifin mənəvi rahatlığını itirdiyini qeyd edən yazıçı, onun xəstəlikdən deyil, məhz vətən həsrətinə dözməyərək öldüyünü qeyd edir: “...həyatımda ilk dəfə özümə, kişiliyimə nifrət etmişəm. Xocalılara köməyə gedərkən, oradan xilas edə bilmədiyimiz qızları, gəlinləri görəndə

ölmək istəmişəm.” (Çəmənli, 2010:120). Son olaraq Asif haqqında deyilənləri, öz müşahidələrini ümumiləşdirən müəllif yazır: “Dərdli adamdı Asif! Yox, sizə elə gəlməsin ki, onun dərdi içində gəzdirdiyi, onu xəstəxanayla cəbhə arasında qoyan vərəm idi. Xeyr, xəstəlik onun dərdinin yanında çox kiçik, az qala əhəmiyyətsiz bir şey idi. Onun dərdi “anlamaq dərdiydi”. O, tək-cə əsgər deyildi. Əsl vətəndaşdı. Ətrafında nələr baş verdiyini hiss edən, dərk edən, görənlər, çox-çox gizli mətləbləri anlayan şəxsiyyət idi. Və bu dünyada anlamaqdan özgə böyüklük olmadığı kimi, anlamaq dərdindən də böyük, ondan da bəzər dərd yoxdu.” (Çəmənli, 2010:122).

Ölkədə baş verən siyasi hərəc-mərəclik fonunda təsvir edilən mübarizə, vəziyyətin dramatikliyini əyani şəkildə canlandırmağa imkan verir. Bədii və sənədli təsvirin növbələşdiyi əsərdə, şahid ifadələri ilə yanaşı “subyektiv təhkiyə” prinsipindən istifadə edən yazıçı, bəzi məqamlarda hadisələri qəhrəmanın nöqtəyi-nəzərindən təsvir edir: “Asif aydınca görürdü ki, şəhər alınır. Şəhərə girəndə onu həyəcan bürümüşdü. Ordu şəhəri tərk etmişdi. “Görəsən, bu ağılaşmaz, bağışlanmaz əmri kim verib, belə kəmfürsət qərarı kim çıxardı? Gözgörəsi şəhəri düşməyə təslim etməkdə məqsəd nədir?” (Çəmənli, 2010: 130). Ağdamın verilməsinə Asifin dili ilə ağı deyən yazıçı həmin anı bu cür canlandırır: “Asif bir müddət baxışlarını uzaqlara – Şuşanın dağlarına dikdi. Köks ötürdü, əyilib yerdən bir ovuc torpaq götürdü: – Ay uşaqlar, bilin, bu torpaqdan başqa bizə yer yoxdur! Qeyrət də, namus da, xətir-hörmət də, qarasaqqal da, ağsaqqal da bu torpaqdadı! Bu torpaqdan o yana çıxdınız, hamısını itirəcəyik! – dedi və gözləri doldu.” (Çəmənli, 2010: 131). Doğma şəhəri Ağdam haqqında olan hissələri yazıçı xüsusi ağı ilə qələmə almış, əsgərlərin öz doğma yurdlarını çətinliklə tərk etdiklərini göstərmişdir: “Ədalətlə Rahim dəstəni Ağdam-Ağcabədi yolu ilə geriyyə çəkdi. Ağdam Sarıcalısının həndəvərindəki dəmiryolu xəttinin üstündə dayandılar. Çarəsiz dayanıb tərk etdikləri şəhərə baxırdılar.” (Çəmənli, 2010: 132).

Şəhərin obrazını xalqın yaddaşına əbədi həkk etməyə çalışan yazıçı qədim məkanın tanınmış şəxsiyyətləri, tarixi abidələri haqqında geniş məlumat vermişdir: “Ağdamın Şahbulaq daş karxanasının ağappaq daşından tikilmiş imarətləri, ancaq Ağdam dəmirçilərinin özünəməxsus zövqlə vurduğu dəmir taxtapuşlar, həmişə dolu, zəngin bazarı, Pənah xanın imarəti, qoşamınarəli məscidi, Çay evi, bağları, bağçaları gözləri önündən getmirdi.” (Çəmənli, 2010: 134). “Tarixən Şuşa Qarabağın tacı, bu tacı göz bəbəyi kimi qoruyan isə Ağdam olmuşdu. Ağdam Şuşa qalasının qapısıdır. Həm müstəqim, həm də mənəvi mənada. Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xan Cavanşir, onun oğlu İbrahimxəlil xan Cavanşir Qarabağa hücum edən Məhəmməd həsən xan Qacarın, Fətəli xan Əfşarın, Ağca Məhəmməd şah Qacarın qoşununun qabağına məhz Ağdamda çıxıb.” (Çəmənli, 2010: 123).

Romanda Asifin klassik ədəbiyyata bağlılığı, günəşin doğmasını izləmək üçün səhər tezdən dənizə yollanmasını, daxili həssaslığı ilə uyuşmayan zahiri sərtliyi vurğulanmışdır. Sənədlərə, xatirələrə əsaslanan yazıçı gerçəkliyə sadıq qaldığını, qəhrəmanın portretinə heç bir cizgi əlavə etməyərək, ümumiləşdirmələr vasitəsi ilə Asifin obrazında vətən uğrunda canlarında keçən yüzlərlə oğulların qəhrəmanlığını, vətən həsrətini ifadə etməyə çalışmışdır.

Qeyd edək ki, Asif kimi qəhrəmanlarımızın obrazları son illər yazılan bədii əsərlərdə də yer almaqdadır. Aqil Abbasın “Dolu”, Ağayar Şərifin “Haramı” romanlarının personajlarında Asifə oxşarlıq sezilir.

Azərbaycanın Millî qəhrəmanlarından biri də Mübariz İbrahimovdur. “Mübariz” (Çəmənli, 2010) əsərində Mustafa Çəmənli ilk olaraq qəhrəmanın soy-kökü haqqında rəvayətlə təhkiyəyə başlamış, Mübarizi Türk elinə xas müsbət xüsusiyyətlərin daşıyıcısı olan nəslin nümayəndəsi olaraq təsvir etmişdir. Povest ayrı-ayrı başlıqlar altında verilmiş hissələrdən ibarətdir: “İmanını itirməmək üçün oğlunu itirmiş” ata haqqında hekayətdə sovet imperiyasının Mübarizin doğma yurdunda apardığı məkrli siyasət, atasının Rus əsgərləri ilə qarşıdurmasını təsvir edən müəllif, onun boya-başa çatdığı yurduvusunun, ailəsinin təsvirinə geniş yer vermişdir.

Mübarizin uşaqlığı xalqımızın fəlakət dolu illərinə təsadüf etmişdir. Dövrün siyasi ab-havasını publisistik üslubda təsvir edən yazar, həmin məqamlara diqqət yönəldərək 20 yanvar, Xocalı faciəsi, Şuşa şəhərinin tarixi və bu günü haqqında konkret faktlardan bəhs edərək, əsəri informativ xarakterli məlumatlarla zənginləşdirmişdir.

Povestin əsas qayəsi vətənpərvərlik hissənin aşılınmasıdır. Bu səbəbdən də, yazıçı bu məqamlara xüsusi diqqət yetirərək, Mübarizin vətəninin tarixinə, bu gününə bağlılığını, işğalda olan ərazilərlə bağlı ürək ağrısını canlandırmağa çalışmışdır. Mübarizin qətiyyətini, vətənə bağlılığını lirik, emosional çalarlarla canlandıran müəllif, onun daxili çəkişmələrinin, düşüncələrinin təsvirinə geniş yer vermişdir. “Fred Asif” romanından fərqli olaraq Mübarizin həyatı bədii şəkildə, müəllif təxəyyülü əsasında qələmə alınmışdır.

3. Nəticə

Beləliklə, xalqımızın yaşadığı qanlı yanvar hadisələri, Qarabağ müharibəsindən bəhs edən müəlliflər bu vəhşiliklərin səbəbkarını göstərməkdən, onların məkrli siyasətini ifşa etməkdən çəkinməsələr də, problemi lokal deyil, global miqyasda təsvir edərək xeyirlə şərin əbədi mübarizəsi olaraq əks etdirmişlər. Bu əsərlərdə əsarətə qarşı çıxan xalqın azad ruhu, Vətən sevgisi, müstəqillik savaşında xalqın rolu, faktlarla birgə meydan hərəkətinin ab-havası, dinamikası əks olunmuşdur.

Adi bir insanın qəhrəmana, döyüşçüyə çevrilməsi prosesinin canlan-

dırıldığı bioqrafik əsərlər qəhrəmanın yaddaşlarda həkk olunaraq, əbədiyaşarlıq qazanmasına xidmət edir. Obrazın psixoloji təsviri yer aldığında qəhrəman şablonlardan uzaq personaj olaraq əks olunur. Bu baxımdan “Fred Asif” romanında Asifi geniş kontekstdə müharibə dövrünə xas sosial ziddiyyətlər, ailə üzvləri ilə münasibətləri, döyüş bölgəsində fəaliyyəti, bütövlükdə həyatı fonunda canlandıran müəllif, obrazının bitkin təsvirinə nail olmuşdur.

Bədii təsvirin sənədli, publisistik üslubla növbələşdiyi, faktoqrafik materialların bədii şəkildə dəyərləndirildiyi bu əsərlər müasir dövrün bədii tarixi salnamələri olaraq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təhlillərdən görüldüyü kimi, ölkədə yaşanan prosesləri diqqətlə müşahidə edən müəlliflər xalqın bədii salnaməsini yaratmaqdadırlar. Qəhrəmanların döyüş yolundan, milli azadlıq mücadiləsindən bəhs edən əsərlər müasir bədii-sənədli nəsrin aparıcı mövzularından birinə çevrilməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

Çəmənli, Mustafa (2010); Fred Asif (sənədli roman). Təhsil, Bakı.

Çəmənli, Mustafa (2010); Mübariz (povest). Təhsil, Bakı.

Əsgərli, Əlizadə (2005); Milli ideal mücahidi. Elm, Bakı.

Qoca, Fikrət “Qanlı, qanlı qərəfillər”, Azərbaycan, 2003, 1, s.19-37.

Ulutürk Xəlil Rza (1998). Lefortovo zindanında. Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı.

Гаранин Л.Я (1986). Мемуарный жанр советской литературы: Ист.–теорет. очерк, Наука и техника, Минск.

Паперно И. (2004) «Советский опыт, автобиографическое письмо и историческое сознание: Гинзбург, Герцен, Гегель». НЛЮ, № 4.

Бахтин М. (1979). Эстетика словесного творчества М.: Искусство.